

“ABIELU ON PÜHA, AGA KA RIIKLIK LEPING, SEDA EI TOHI RIKKUDA” EHK LAHUTUSKÄITUMINE EESTIS PEREKONNAÕIGUSE MUUTUSTE VALGUSES 1918–91¹

Marilyn Mägi

Abielu on üks vanimaid ja püsivamaid inimeste vahelisi suhteid reguleerivaid sotsiaalseid institutsioone. Ajaloolises perspektiivis saab abielu pidada üheks ühiskondliku korra alustalaks: perekonnaseis võimaldab üksikisikul määratleda enda positsiooni sotsiaalses rühmas, toetades sellega nii kogukonda kui ka isiku eneseteadvust; abielu hõlbustab riiklikku kontrolli indiviidide üle, kus riik toimib näiteks abielu vahendaja ja kininitajana, määrates, kes ja mis tingimustel abielluda tohib või millised on abikaasade õigused ja kohustused.² Seega on abielu valdava osa minevikust täitnud esmajoonelised eri majanduslikke, poliitilisi ja sotsiaalseid ülesandeid.³

Abieluga seonduvalt on oluline rääkida abielulahutusest. Keskaegses ja katoliiklikus Euroopas oli abielu sakrament ja lahutamatu, kuid siiski eritingimustel tühistatav.⁴ Laienema hakkas lahutusõigus uusajal.⁵ Siiski ei olnud kuni 20. sajandini isegi vastavate seaduste olemasolul lahutada lihtne. Lahutada sai vaid mõne raske üleastumise, näiteks abielurikkumise

¹ V. Viiret, “Abielulepingust, kohusetundest ja “tarbijast””, *Harju Elu: Harjumaa ajaleht*, 10.12.1968, 3.

² Nancy F. Cott, *Public Vows: A History of Marriage and the Nation* (Cambridge: Harvard University Press, 2000), 1–2.

³ Stephanie Coontz, *Marriage, a History: How Love Conquered Marriage* (New York: Penguin Books, 2005), 6–7.

⁴ Richard H. Helmholz, *The Canon Law and Ecclesiastical Jurisdiction from 597 to the 1640s* (Oxford: Oxford University Press, 2004), 541–547.

⁵ Ühed varaseimad lahutust lubavad seadused võeti vastu Saksamaa protestantlikes piirkondades 16. sajandi teisel poolel, näiteks oli Württembergis, Augsburgis ja Nürnbergis lubatud lahutada abielurikkumise või tahtliku hülgamise korral. Saksa õiguse mõju oli tuntav Skandinaavias, näiteks tugines Rootsi 1572. aasta lahutust võimaldav seadustik suuresti 1554. ja 1556. aasta Pfalz-Neuburgi kiriklikele määrustele. Roderick Phillips, *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 50.

korral,⁶ lahusprotsessid sisaldasid aeganõudvaid tõendamis- ja põhjendamiskohustusi⁷ ning tihti kehtisid meestele ja naistele lahutusküsimuses eri standardid, mis asetasid tihti just naised kehvemasse õiguslikku positsiooni meestega võrreldes.⁸ Alles 20. sajandi esimeses pooles võttis suurem osa Euroopa riike, sealhulgas Eesti, vastu uued abielu- ja perekonnaseadused, mis laiendasid ja lihtsustasid lahutusõigust märkimisväärselt ning rajasid teed tänapäevase lahutuskäitumise tekkimiseni. Seega on üks võimalus mõtestada lahutusõiguse arengut lubatu ja aktsepteeritu laienemise kaudu, kus omavahel on seotud seadusmuudatused, abielulahutuste arvu kasv ja kehtivad normid, väärtused ja hoiakud, sealhulgas religioossus,⁹ mis mõjutavad omakorda inimeste käitumist ning valmisolekut aktsepteerida näiteks lahutusi või vaba kooselu.¹⁰ See kõneleb võimalusest vaadata abiellu ja lahutusse puutuvat nii läbi indiviidi prisma kui ka mõtestada neid makrotasandi kultuurifenomenina, mis mõjutab inimesi sõltumata sellest, kas nad ise on abielu ja lahutamist kogenud.¹¹ See on käesoleva artikli üks lähtekohti: seadusemuudatused korraga nii kinnitavad juba ühiskonnas olemas olevaid hoiakuid ja norme, tulles vastu inimeste reaalsele vajadusele, kui ka defineerivad uued normid, mille raamides inimesed oma (era)elu korraldavad, andes ettekujutuse, mis on lubatud ja mis mitte.

Eraelu, sealhulgas perekonna, paarisuhete, abielu ja lahutuse ajaloo uurimine on küllaltki uus uurimissuund, milleni jõuti Lääne-Euroopa ajalookirjutuses eelmise sajandi viimasel veerandil ning Eestis veel hiljemgi kultuurilise pöörde tulemusena, mil tähelepanu hakati pöörama seni vähekaasitud või privaatsfääri jäänud teemadele.¹² Kõnekate üldkäsitlustena väärivad siinkohal äramärkimist 1986. aasta kolmeköiteline

⁶ George Robb, "Marriage and Reproduction", *Palgrave Advances in the Modern History of Sexuality*, toim H. G. Cocks, Matt Houlbrook (Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2006), 91.

⁷ Stephen Cretney, *Family Law in the Twentieth Century: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 164–166.

⁸ Sandra Brée, Saskia Hin, *The Impact of World War I on Marriages, Divorces, and Gender Relations in Europe* (New York: Routledge, 2020), 52.

⁹ Ene-Margit Tiit, *Eesti rahvastiku 100 aastat* (Tallinn: Post Factum: 2018), 137.

¹⁰ Mare Ainsaar, Kairi Kasearu, Kadri Rootalu, "Muutused Eesti pereloomekäitumises 20. ja 21. sajandil", *Akadeemia*, 11 (2014), 1937–1962 (1937–1938).

¹¹ Carrie Yodanis, "Divorce Culture and Marital Gender Equality: A Cross-National Study", *Gender and Society*, 19:5 (2005), 644–659 (644–645).

¹² Tõnu Viik, "Kultuuriline pööre", *Humanitaarteaduste metodoloogia*, toim Marek Tamm (Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2011), 59–79; James W. Cook, "The Kids Are All Right: On the 'Turning' of Cultural History", *The American Historical Review*, 17:3 (2012), 746–771.

“Perekonna ajalugu”¹³ ja Roderick Phillipsi 1988. ja 1991. aasta käsitlused abielulahutuse ajaloost¹⁴, samuti seksuaalsuse ajaloost kõnelevad 2011. aasta kuueköiteline väljaanne “Seksuaalsuse kultuuriline ajalugu”¹⁵, 2014. aastal ilmunud monograafia “Seksuaalsus ja sotsiaalne kontroll Lätis, 1914–1939”¹⁶ ning 2023. aastal välja antud “Sugu ja lahutus Euroopas: 1600–1900”¹⁷. Eesti ala kohta siiani temaatiline üldkäsitus puudub, küll on siinset soo- ja perekonnaajalugu käsitletud näiteks Mati Laur¹⁸ ja Merili Metsvahi¹⁹ ning perekonnakäitumist demograafid Heldur Palli²⁰ ja Ene-Margit Tiit²¹ ja paljud teised uurijad²². Magistritöö tasemel on varasemalt uuritud abielulahutusi kohtumaterjalide põhjal Eesti esimesel iseseisvusperioodil.²³

¹³ *Histoire de la famille, I–III*, toim André Burguière, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen, Françoise Zonabend (Paris: Armand Colin, 1986).

¹⁴ Phillips, *Putting Asunder: A History of Divorce in Western Society*; Roderick Phillips, *Untying the Knot: A Short History of Divorce* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

¹⁵ *A Cultural History of Sexuality*, 1–6, toim Julie Peakman (Oxford; Berg: Bloomsbury Academic, 2011, 2014).

¹⁶ Ineta Lipša, *Seksualitāte un sociālā kontrole Latvijā, 1914–1939* (Riia: Zinātne, 2014).

¹⁷ *Gender and Divorce in Europe: 1600–1900: A Praxeological Perspective*, toim Andrea Griesebner, Evdoxios Doxiadis (New York: Routledge, 2023).

¹⁸ Ken Ird, Mati Laur, ““Hoorakaristuste” kaotamine Eesti- ja Liivimaa”, *Tuna*, 3 (2018), 8–19.

¹⁹ Mati Laur, Merili Metsvahi, “Talutüdruk valgustuse paistel. Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile”, *Tuna*, 4 (2016), 7–13; Merili Metsvahi, “Tüdrukut poisi käte vahelt magamast leida pole nende seas häbiasi.” (August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis), *Ariadne Lõng*, 15:1/2 (2015), 104–127.

²⁰ Heldur Palli, *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade* (Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 1998).

²¹ Ene-Margit Tiit, *Eesti rahvastik: viis põlvkonda ja kümme loendust* (Tallinn: Statistikaamet, 2011); Tiit, *Eesti rahvastiku 100 aastat*.

²² Uku Lember, *Silenced Ethnicity: Russian-Estonian Inter-marriages in Soviet Estonia (Oral History)* (doktoritöö, Central European University, 2014); Kadri Rootalu, *Lahutuse põlvkondadevahelise edasikandumise mehhanismid (uuringu “Ühe põlvkonna elutee” näitel)* (magistritöö, Tartu Ülikool, 2003); Kadri Rootalu, *Antecedents and Consequences of Divorce in Estonia from Longitudinal and Multigenerational Perspectives* (doktoritöö, Tartu Ülikool, 2018); Kadri Rootalu, Kairi Kasearu, Liina-Mai Tooding, “Life Plans of Estonian Young Adults and Their Realization: The Impact of Parental Divorce in the Context of Late Socialism and the Post-Socialist Transition”, *Journal of Comparative Family Studies*, 47:1 (2016), 111–131; Marre Karu, *Fathers on Parental Leave: Slow Steps towards Dual Earner/Dual Carer Family Model in Estonia* (doktoritöö, Tartu Ülikool, 2011); Marre Karu, Katre Pall, “Estonia: Halfway from the Soviet Union to the Nordic Countries”, *The Politics of Parental Leave Policies: Children, Parenting, Gender and the Labour Market*, toim Sheila Kamerman ja Peter Moss (The Policy Press, 2009), 69–85.

²³ Marilyn Mägi, *Abielulahutuste põhjused Viljandi-Pärnu Rahukogu lahutustoimikutes 1923–1940* (magistritöö, Tartu Ülikool, 2022); Kristel Tammik, *Abielulahutused Eestis 1921–1936* (magistritöö, Tartu Ülikool, 2014); Liine Johannes, *Abielu lahutamise alused*

Artikli eesmärk on anda ülevaade perekonna- ja eelkõige lahtusõiguse muutumisest 20. sajandi Eestis, täpsemalt ajavahemikul 1918–91, paigutada see perekonnastatistikaga võrdlevasse konteksti ning hinnata seadusmuutuste mõju lahtuskäitumisele. Peamine uurimisküsimus on, kas ja kuidas tõukusid muutused perekonnakäitumises, eriti lahtuste arvus, konkreetselt seaduslikest ja õiguslikust uuendustest Eestis ajavahemikul 1918–91. Küsimusepüstitus lähtub eeldusest, et seadusandlusel olid lahtuskäitumisele teatav mõju, nagu on näidanud varasemad uurimused.²⁴

Kuna nimetatud ajavahemikus toimusid Eesti ühiskonda suurel määral ümber kujundanud muutused, sealhulgas omariikluse teke, Teine maailmasõda, sellele järgnenud Nõukogude okupatsioon ning lõpuks taasiseisvumine, on oluline mõista, kuidas mõjutasid turbulentsed õiguslikud ümberkorraldused eri perioodidel üksikisikute käitumist perekonna tasandil. Seadusandlus on üks peamisi mehhanisme, mille kaudu riik indiviidi elu reguleerib,²⁵ mistõttu tugineb artikkel põhiosas erinevatel 20. sajandil vastu võetud ja kehtinud abielu- ja perekonnaseadustel (1922. aasta abieluseadus, 1969. aasta Eesti NSV abielu- ja perekonnoodeks), lisaks Statistikaameti perekonnastatistika materjalidel. Õiguslike olude kirjeldamisest on välja jäetud Teise maailmasõja periood, mille kohta pole statistilised andmed kättesaadavad ning mille mõjusid lahtuskäitumisele ei saa seega hinnata. Samuti tuuakse artiklis näiteid ajakirjandusest. Nõukogude perioodil oli ajakirjandus osa riiklikust propagandasüsteemist²⁶ ning ideoloogia- ja mõjutustöö vahend. Seetõttu oli ajakirjandustekstide side reaalsusega tihti nõrk ja need kirjeldasid mitte tegelikkust, vaid ühiskondlikku ideaali.²⁷ Sellest lähtuvalt võimaldavad ajakirjanduslikud näited

Eesti Vabariigis 1918–1940 uuenduslike ja alalhoidlike hoiakute pingeväljas (magistritöö, Tartu Ülikool, 2022); Marit Joost, *Perevõigivald lahuselu ja abielulahutuse alusena Riigikohtu tsiviilosalakonna praktikas 1920–1930* (magistritöö, Tartu Ülikool, 2019).

²⁴ Libertad González, Tarja Viitanen, “The effect of divorce laws on divorce rates in Europe”, *European Economic Review*, 53:2 (2009), 127–138; Justin Wolfers, “Did Unilateral Divorce Laws Raise Divorce Rates? A Reconciliation and New Results”, *American Economic Review*, 96:5 (2006), 1802–1820; Leora Friedberg, “Did Unilateral Divorce Raise Divorce Rates? Evidence from Panel Data”, *The American Economic Review*, 88:3 (1998), 608–627.

²⁵ Steven Vago, Steven E. Barkan, *Law and Society* (New York: Routledge, 2017), 17.

²⁶ Marek Miil, *Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjanduse argipraktikate kaudu* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), 10.

²⁷ Françoise Thom, *Newspeak: The Language of Soviet Communism* (London: Claridge Press, 1989), 14–16.

aga illustreerida, millised olid ametlikud ootused nii abieluinstitutsioonile kui ka inimeste käitumisele ning suhtumisele.

Lahutusõigus Eesti alal kuni Teise maailmasõjani

Mõistmaks iseseisvas Eestis vastu võetud seaduste ja õigusruumi tausta, on tarvis lühiülevaadet varasematest õiguslikest oludest. Vahetult enne Eesti iseseisvumist reguleerisid abiellumist ja abielusiseseid suhteid 1832. aastal vastu võetud Venemaa evangeelse luterliku kiriku seadus²⁸ (edaspidi: kirikuseadus), 1865. aastal jõustunud Balti eraseadus (edaspidi: BES)²⁹ ning Vene õigeusu kiriku 1917. aasta kirikuseadused.³⁰ Juba varemgi olid abieluga seotud küsimused jagunenud vaimulikeks ja ilmalikeks, näiteks lahendas 1686. aasta kirikuseaduse järgi ilmalik kohus küsimusi, kas isik on üldse sobiv abielluma või kuidas jagada lahutuse järel laste ülalpidamine ja vara. Konsistoriumi pädevuses oli aga otsustada, kas kihlust võib katkestada või abielu lahutada, kas abielupaar tohib üksteisest lahus elada või abielurikkuja uuesti abielluda.³¹ Muuhulgas nähtub, et abielu lahutamine oli Eesti alal olnud võimalik juba enne 19. ja 20. sajandit, mistõttu saab hilisematele seadustele omistada lahutusõigust laiendavat mõju, sealhulgas lahutus põhjuste lisandumist.

Venemaa kirikuseadus ja BES jäid abiellumist ja abielusiseseid suhteid reguleerima ka vahetult iseseisvunud Eestis.³² Kuna viimane neist jäi kehtima ja siinsete elanike isiklikke, sealhulgas abielusiseseid suhteid reguleerima kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni, on tarvis BESil pisut pikemalt peatuda.

Balti Eraseadus

1865. aastal jõustunud BES oli mõeldud reguleerima ennekõike aadlike, linnakodanike ja vaimulike omavahelisi eraõiguslikke, sealhulgas abikaasade

²⁸ *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie vtoroe*, VII (Sankt-Peterburg, 1833), 956.

²⁹ Marju Luts-Sootak, "Balti Eraseaduse (1864/65) koht ja kohatus Euroopa kodifikatsioonide peres", *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2015* (2016), 56–72 (63).

³⁰ *Õigeusu kirikuseadused* (Tartu: G. Roht (end. K. Sööt), 1918).

³¹ Andres Andresen, *Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832: riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004), 140.

³² Marju Luts-Sootak, Hesi Siimets-Gross, *Eesti õiguse 100 aastat* (Tallinn: Post Factum, 2019), 33.

vahelisi suhteid. BES oli olemuselt seisuslikult segregeeritud,³³ kuid koos Seisuste kaotamise seadusega kehtestamisega 1920. aastal ei kaotanud see mitte kehtivust, vaid laienes kõigile Eesti elanikele.³⁴

BESi seisuslik olemus ei sobinud 20. sajandi alguse muutunud ühiskondlikesse oludesse. Timotheus Grünthal kirjeldas 1932. aasta Õiguse 4. numbris BESi kui “järgivat germaani õiguse seisukohti, mille järgi abielus maksab täielikult mehe tahe ja naine on abielu kestel mehe hoole all. Säärane mehe üleolek ei järgne aga sugugi abielu kui säärase põhimõttest, vaid mehe isiklikust võimust naise üle.”³⁵ BESi 11. artikli järgi oli perekonnapea mees ja abielunaine oma mehe eestkoste all: mehel oli õigus ja kohustus kaitsta naist kohtus ja muudel asjaajamistel.³⁶ Ka oli abikaasadel seaduse 8. artiklist tulenev kohustus elada koos, mida täiendas mehe õigus nõuda naiselt sõnakuulmist ja oma taatele allumist.³⁷ Paari elukoha otsustas mees, naise kohustust mehele järgneda peeti vajalikuks abielu normaalseks toimimiseks.³⁸ Samuti võis mees nõuda naiselt kaasabi ja osalemist mehe juhatuse all olevas koduses majapidamises, mida toetas keeld, et naine ei tohtinud asuda ilma mehe loata teenistusse. Sisuliselt ainus naise eriõigus oli õigus nõuda mehelt ülalpidamist, seda sõltumata tema enda varanduslikust seisust.³⁹ Eelpool toodud näited ei kõnele küll konkreetset abielulahutusest, kuid pakuvad sissevaadet kehtinud abielusistestele võimusuhetele ning peamiselt nende ebavõrdsusele: naine oli BESil põhinedes mehest madalamal positsioonil ja temast sõltuv. Oluline oli ka seaduse mõju ühiskondlikule arvamusele: kui juriidiline eeskuju sõnastas, et kaaslaste positsioon abielus ei ole võrdne, ei pruukinud inimesed isegi olla motiveeritud suhtedünaamikaid või seisukohti muutma. See oli üks põhjuseid, miks BESi iseseisvunud Eesti õigusteadlaste hulgas kritiseeriti. Vastuolud BESi ja uute seaduste, sealhulgas põhiseaduse ja abieluseaduse vahel olid märgatavad: üha enam hakati kõnelema meeste ja naiste

³³ Luts-Sootak, “Balti Eraseaduse (1864/65) koht ja kohatus Euroopa kodifikatsioonide peres”, 64.

³⁴ Luts-Sootak, Siimets-Gross, *Eesti õiguse 100 aastat*, 33.

³⁵ Timotheus Grünthal, “Märkmeid eesti perekonnaseaduse eelnõu kohta. Abikaasade isiklikud ja varanduslikud vahekorrad”, *Õigus*, 4 (1932), 145–168 (150).

³⁶ *Baltimaa eraseadus*, toim Jakob Kõrv (Tallinn: Valgus, 1898), 11.

³⁷ Samas, 8.

³⁸ Katrin Kiirend-Pruuli, “Abikaasade isiklike suhete õiguslik korraldus Eesti esimesel iseseisvusperioodil: tee kaheliikmelise parlamendi suunas”, *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2017* (2018), 205–231 (207).

³⁹ Samas, 208.

üheõigsusest nii avalikus- kui ka eraelus,⁴⁰ kuid põhiline eraelu reguleeriv seadus uute põhimõtetega kaasa ei liikunud.

Eesti Vabariigi abieluseadus

Olulisim uuendus perekonnaõiguses esimesel iseseisvusperioodil oli uue abieluseaduse⁴¹ vastuvõtmine 27. oktoobril 1922. aastal ning jõustumine järgmise aasta 1. mail. Uue abieluseaduse väljatöötamisel lähtuti põhimõtetest, et senini abieluküsimusi reguleerinud kiriklik seadus on vananenud ega sobi kokku demokraatliku riigikorra ja isikuvabadustega. Kui seadus sisaldas mitmeid juba varemgi tuttavaid põhimõtteid, näiteks oli abiellumisvanuse alampiiriks jätkuvalt meestele 18 ja naistele 16 eluaastat⁴² ning kehtima jäi abiellumiskeeld lähisugulaste vahel,⁴³ samuti keeld astuda uude abiellu enne, kui senine on lõppenud,⁴⁴ on käesoleva artikli kontekstis olulised seaduses sõnastatud lahutusvõimalused. Need olid järgmised: abielurikkumine;⁴⁵ kuritahtlik hülgamine;⁴⁶ kokkuleppimata tötü vähemalt kaheaastane lahuselamine;⁴⁷ abikaasade sõltumatu vähemalt kolmeaastane lahuselamine;⁴⁸ sigimisvõimetuse või takistuse;⁴⁹ vaimuhaiguse, langetõve, nakkava suguhaiguse, pidalitõve või “mõne muu äärmiselt vastiku tõve” põdemine;⁵⁰ liigjoomise, pillamise, kiimaluse, kõlvatu elu või loomuvastaste pahede tõttu;⁵¹ kavatsus elu võtta või tervist rikkuda, julm ümberkäimine, pere ülalpidamiskohustuse mittetäitmine, au teotamine või vabaduse võtmine;⁵² abikaasa kohtulikul määramisel kinnipidamisele vangi või parandusmajja või kinnipidamisel türmis varguse, kelmuse, omastamise või raiskamise eest;⁵³ abikaasade ühisel ja vankumatul soovil.⁵⁴

⁴⁰ 1920. aasta põhiseaduse § 6 sätestas muuhulgas: “Kõik Eesti kodanikud on seaduse ees ühetaolised. Ei või olla avalikõiguslikke eesõigusi ja paheõigusi, mis olenevad sündimisest, usust, soost, seisusest või rahvusest. Seisusi ja seisuslikke tiitleid Eestis ei ole.” “Eesti Vabariigi põhiseadus”, *Riigi Teataja* (edaspidi RT), nr 113/114, 09.08.1920.

⁴¹ “Abielu seadus”, RT, nr 138, 11.11.1922.

⁴² Samas, § 2.

⁴³ Samas, § 3.

⁴⁴ Samas, § 5.

⁴⁵ Samas, § 21.

⁴⁶ Samas, § 22.

⁴⁷ Samas, § 23.

⁴⁸ Samas, § 24.

⁴⁹ Samas, § 25.

⁵⁰ Samas, § 26.

⁵¹ Samas, § 27.

⁵² Samas, § 28.

⁵³ Samas, § 29.

⁵⁴ Samas, § 30.

Mitmed 1922. aasta seaduses sõnastatud lahutus põhjused olid tuttavad varasemast ajast, näiteks julm ümberkäimine, au teotamine või vabaduse võtmine. 1832. aasta kirikuseaduse § 381 alusel oli õigus lahutada “julma ümberkäimise, mis on seotud sõimamise, peksmise või märkimisväärsete solvangutega” tõttu.⁵⁵ Seega oli seadusel mitmete lubatud lahutus põhjuste juures kinnistavat mõju, korrates üle, milline käitumine ei ole abielusuhtes aktsepteeritav. Olemuselt uuenduslikud olid abieluseaduse §-d 23 ja 30, mis käsitlesid lahutamist vastavalt kokkuleppimatus ja sellest tulenenud lahuselu või abikaasade ühise ja vaba tahte alusel; neile lisandus § 24, mis lubas lahutada abikaasadest sõltumatu lahusoleku korral.

Abstraktne mõiste nagu “kokkuleppimatus” ning ühisel ja vabal tahel lahutamine tekitasid ühiskondliku diskussiooni. Kui § 23 tekitas rohkem kriitikat ja kahtlusi – oli “kokkuleppimatus” mõiste ju väga erinevalt tõlgendatav,⁵⁶ – võeti § 30 inimeste, sealhulgas lahutajate hulgas hästi vastu, millele viitab uute lahutus põhjuste tihe kasutamine lahutuspraktikas. Näiteks lahutati ajavahemikul 1923–40 ligi pooled Viljandi–Pärnu rahukogus abieludest kas osapoolte ühisel kokkuleppel või täpsustamata kokkuleppimatus tõttu.⁵⁷ Üha enam hakati mõistma, et abielu peab olema rahuldustpakkuv mõlemale osapoolle ning et lahutusõiguse laienemine on seotud abielude kvaliteedi tõusuga.⁵⁸ Siiski kõneldi ka ohtudest: hoolimata lihtsustatud lahutamiskorrast ei peetud õigeks abielude sõlmimist kiirustades, läbimõtlematult ning pealiskaudsetele tunnetele tuginedes, mille eest hoia-
tati inimesi ka ajakirjanduses. Nii kajastas 1930. aasta 6. oktoobri Postimees artiklis “Abielu ei kestnud poolt aastatki” abielulahutusi ühel päeval Tallinna-Haapsalu rahukogus, kus “domineerisid õige kaalukalt purunoored paarid”. Artikli alapealkiri “Petlik Amor purustab noori abielusid” viitas samuti esmastele kirglikele tunnetele kui valele põhjusele abiellumiseks, sest nende olemasolu ei garanteerinud abielu püsijäämist. Kuigi intervjueeritavate hulgas oli ka kümme kond või enam aastat varem abiellunud paare, pööras artikkel seega rohkem tähelepanu neile, kes polnud abielus olnud aastatki. Noored lahutajad kirjeldasid abielusid “suure veana”, “tüli-rikastena” ja “katastroofilistena”, välja toodi iseloomude sobimatust, tülisid, probleemide tõttu kodust põgenemist ja lühikese aja jooksul võõraks

⁵⁵ Kirikuseaduse § 381: “*Zhestokoe obkhozhdzenie, soedinënnoe s rugatel'stvom, poboiami ili inymi chuvstvitel'nyimi oskorbleniiami*”.

⁵⁶ Aleksander Hellat, “Abielu lahutus kokkuleppimatus tõttu”, *Õigus*, 2 (1938), 80–85 (80–81).

⁵⁷ Mägi, *Abielulahutuste põhjused Viljandi–Pärnu Rahukogu lahutustoimikutes 1923–1940*, 93.

⁵⁸ “Tänapäeva ja tuleviku abielust”, *Naiste hääl*, 2 (1929), 34.

jäämist.⁵⁹ Samuti toodi ajakirjanduses negatiivsete asjaoludena välja, et abielulahutust ühisel soovil kasutatavat lahku minemiseks “põhjusil, mis muidu seaduses lahutamiseks põhjust ei anna” ning et “kokkuleppel lahutuse tunnustamine --- hävitab abielu tõsiduse ja pühaduse”.⁶⁰

Siiski ei saa eitada, et nimetatud põhjustel lahutati siiski üsna palju, mistõttu saab öelda, et kogu Euroopa kontekstis uuenduslikud lahutuspõhjusted võeti ühiskondlikul ja individuaalsel tasandil vastu kiiresti.

Kaasnev seadusandlus

Muutused õigusruumis ja seadusandlikus tegevuses ei piirdunud Eesti Vabariigis abieluseaduse vastuvõtmisega, vaid vajadust tunti enama pere- ja eraelu reguleerimise järele. Vastu võtta jõuti planeeritud olulisematest seadustest üks: perekonnaseisu seadus. Esimese ilmaliku perekonnaseisu seaduse võttis Asutav Kogu vastu 29. juunil 1920. aastal,⁶¹ kuid see ei hakanudki jõustava seaduse puudumisel kehtima. Täiemahulise perekonnaseisu seaduse vastuvõtmiseni jõuti 12. novembril 1925. aastal⁶² ning see jõustus järgmise aasta 1. juulil.⁶³ Seaduse peamine eesmärk oli abielu ilmalikustamine. Kui paljudes Euroopa riikides oli abielu ilmalikustunud juba 19. sajandi teisel poolel, ei olnud Vene keisririigi koosseisu kuuluva Eesti alal kuni 1917. aastani ilmalik abiellumine võimalik,⁶⁴ perekonnaseisu seadus jõustas nüüdseks iseseisvas Eestis aga ilmaliku perekonnaseisu registreerimise korra ning järelevalve sündide, abielude, lahutuste ja surmade üle muutus kiriklikust riiklikuks. Abiellumise või lahutamise põhimõtteid perekonnaseisu seadus ei muutnud.

Perekonnaseisu seadus on kõnekas just selle tekitatud ühiskondliku huvi ja arutelu poolest, mis näitab, kuivõrd olulised perekonda puudutavad teemad avalikkuse jaoks olid. Seadus puudutas igaüht ning sellele leidis nii poolehoidjaid kui ka vastaseid. 1926. aasta 22. juuni Postimehe juhtkirjas toodi välja, et “uue seaduse täitmine on rahvale hingeoluliselt raske” ning endiste kiriklike protsesside ilmalikustamine “haavavat inimeste tundeid”, mistõttu olevat seadus “rahvale vastuvõetamatu”. Kuigi artikkel nentis, et Eestis on kirik ja riik lahus ning “kedagi ei või sundida vastu tahtmist kirikuga ühte jääma, on täiesti põhjendatud ja arusaadav,

⁵⁹ “Abielu ei kestnud poolt aastatki.”, *Postimees*, 05.10.1930, 5.

⁶⁰ Karl Talts, “Abielulahutus poolte kokkuleppel”, *Päewaleht*, 22.08.1935, 2.

⁶¹ “Perekonnaseisu seadus”, RT, nr 139/140, 08.09.1920.

⁶² “Perekonnaseisu seadus”, RT, nr 191/192, 11.12.1925.

⁶³ “Perekonna seisu seadus ja määrused selle kohta”, *Postimees*, 22.06.1926, 1.

⁶⁴ Lõo, “Perekonnaseisu ja abielu seaduse eelnõud”, 41.

et riik asutuse ellu kutsub, kus perekonnaseisu kodanline registreerimine võimaldatud on igale soovijale”, heitis see ette traditsioonide vähesust rahva hulgas ning sellest tulenevat stabiilsuse ja tasakaalu puudust. Kuigi kirjutatud emotsionaalsel toonil, võis artikkel inimestes siiski reaalselt umbusku tekitada, kuna perekonda ja isiklikesse suhetesse puutuvat nähti rohkem traditsioonidest ja tavadest mõjutatuna. Seega ei pruukinud kõik uut seadust aktsepteerida, kartes perekonna kui institutsiooni muutumist. Ka abieluseadus oli eraelu valdkonnas algatanud rea muutusi, kuid just kiriku tähtsuse vähenemine oli perekonnaseisu seaduse puhul määrav, kõigutades inimeste moraali- ja traditsioonitunnetust.

Lahutuse protseduurilisi küsimusi käsitles abieluseadusest enam abielu asjade kohtupidamise kord,⁶⁵ mis võeti vastu 20. veebruaril 1923. aastal. Selles sätestati lahutajaid enim mõjutanud praktilised asjaolud, sealhulgas lahutust menetlev rahukohus, riigilõiv ja järelemõtlemisaeg. Neist viimane oli kolm kuud, mis jäi korra järgi lahutuspalve esitamise ja kohtus arutamise alustamise vahele,⁶⁶ ning see pidi andma paaridele võimaluse oma otsuses selgusele jõuda. Kohtulõivu suuruse määras kohus,⁶⁷ mis tuli poolte kokkuleppel lahutades tasuta võrdselt, teisel juhul jäi see aga lahutuses süüdi oleva osapoolle kanda. Lõivu suurus sõltus muuhulgas menetluse keerukusest, sealhulgas tunnistajate olemasolust ja arvust, kellele pidi tasuma konkreetse tunnistaja kohtusse kutsunud osapool. Nii kujunes näiteks ühe 1927. aasta lahutuse maksumus järgmiselt: süüdi jäänud osapool tasus kohtulõivu 1000 marka ning enda kutsutud tunnistajale 350 marka, kostja tasus kummalegi enda tunnistajale 300 marka.⁶⁸ 1937. aastal lahutanud abielupaar, kus süüdlaseks jäid mõlemad osapooled, pidi aga kahepeale võrdselt tasuma kohtulõivu 30 krooni ning igale tunnistajale kolm krooni.⁶⁹ Võrdluseks oli 1920. aastate keskpaigas töölispereme madalam kuusissetulek 3000–5000 marka,⁷⁰ III Riigikogu liikme kuupalk alates 1926. aastast 18 000 marka.⁷¹ 1936. aastal teenis keskmine

⁶⁵ “Abielu asjade kohtupidamise kord”, RT, nr 33/34, 06.03.1923.

⁶⁶ Samas, § 136⁵¹².

⁶⁷ Samas, § 136⁶.

⁶⁸ Rahvusrarhiiv (edaspidi RA), ERA.2121.1.1245, l. 23: Abielulahutuse toimik, 03.09.1927–14.12.1927.

⁶⁹ RA, ERA.2121.1.1125, pagineerimata: Abielulahutuse toimik, 16.03.1937–18.10.1937.

⁷⁰ Ene Mäsa, *Elutingimustest Tallinna eeslinnades 1870–1940* (Tallinn: Eesti Raamat, 1981), 107.

⁷¹ “Riigikogu liikmete tasu- ja sõiduraha seadus”, RT, nr 34, 17.04.1926.

töötaja suurtööstuses 70,6 krooni,⁷² riigivolikogu lihtliige alates 1937. aastast aga 180 krooni kuus.⁷³

Nii mõnedki temaatilised seadused jäid aga iseseisvuse lõpuni eelnõu tasandile. Seisusliku ühiskonna vajadustel põhinenud, kuid tollaseks vana-
nenud BESi asemel sooviti luua ja vastu võtta uus terviklik tsiviilseadustik, millest valmis eri täiendustega viis – 1926.,⁷⁴ 1935.,⁷⁵ 1936.,⁷⁶ 1939.⁷⁷ ja 1940.⁷⁸ aastal – eelnõud. Perekonnaõiguse kontekstis pidanuks uus seadustik olema patriarhaalse BESiga võrreldes liberaalsem ja modernsem.⁷⁹ Siiski on varasemad uurijad täheldanud tendentsi, kus tsiviilseadustiku lahutus-
õigust puudutanud diskussioonid olid esialgu küll uuendusmeelsed, kuid muutusid ajaga alalhoidlikumaks. Näiteks liideti julma kohtlemise klausel abikaasa kõlvatu elu alusega 1935. aasta eelnõus,⁸⁰ võimalus lahutada abielu osapoolte ühisel soovil puudus ajutiselt aga 1926. aasta eelnõust.⁸¹ Samuti lisandus iga järgneva eelnõuga sätetesse uusi piiravaid tingimusi.⁸² Siiski jäid lahutuse alused tsiviilseadustiku eelnõudes üldjoontes sarnaseks 1922. aasta abieluseaduses nimetatutele.⁸³

Eelnõude aruteludes osales mitmeid organisatsioone ja huvigruppe, sealhulgas Eesti Arstiseltside Liit,⁸⁴ Eesti Naisliit ja Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing,⁸⁵ Eesti Eugeneika ja Genealoogia Selts⁸⁶ jt. Siiski ei jõutud

⁷² Mäsak, *Elutingimustest Tallinna eeslinnades 1870–1940*, 117.

⁷³ “Riigikogu liikmete tasu ja sõiduraha seadus”, RT, nr 71, 03.09.1937.

⁷⁴ *Tsiviil seadustik: üldosa ja perekonnaõigus* (Tallinn: Kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakond, 1926).

⁷⁵ *Tsiviilseadustiku 1935. a. eelnõu* (Tallinn: Kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakond, 1935).

⁷⁶ *Tsiviilseadustiku 1936. a. eelnõu*. (Tallinn: Kohtuministeeriumi kodifikatsiooniosakond, 1936).

⁷⁷ *Tsiviilseadustik: Vabariigi Valitsuse ettepanek 11. XII 1939* (1939), <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/42352> (02.07.2024).

⁷⁸ Eesti Vabariigi tsiviilseadustik (elnõu EV Riigivolikogu erikomisjoni 12. märtsi 1940. a redaktsioon) (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda, 1992).

⁷⁹ Marju Luts-Sootak, Hesi Siimets-Gross, Katrin Kiirend-Pruuli, “Estland: Estlands Zivilrechtskodifikation – ein fast geborenes Kind des Konservatismus”, *“Nichtgeborene Kinder des Liberalismus”? Zivilgesetzgebung im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*, toim Martin Löhnig und Stephan Wagner (Mohr Siebeck, 2018), 269–312.

⁸⁰ Johannes, *Abielu lahutamise alused eesti vabariigis 1918–1940 uuenduslike ja alalhoidlike hoiakute pingeväljas*, 52.

⁸¹ Samas, 86.

⁸² Samas, 100.

⁸³ Samas, 94.

⁸⁴ RA, ERA.76.2.392, pagineerimata: Tsiviilkomisjoni koosolek nr 112.

⁸⁵ RA, ERA.76.2.194, l. 28: Tsiviilseadustiku 1935. a. eelnõu arvustused ja täiendus- ning parandusettepanekud.

⁸⁶ Samas, l. 66.

uut tsiviilseadustikku enne Nõukogude okupatsiooni vastu võtta. Sarnaselt juhtus Emade ja lastekaitse seadusega. 1936. aasta seaduseelnõu⁸⁷ kohaselt oli seaduse põhiline eesmärk pakkuda seda vajavatele emadele ja lastele “kasvatuslikku, tervishoidlikku, moraalset, majanduslikku või õiguslikku” abi ja tuge. Lisaks nägi seadus ette lastekaitse nõukogu loomist, soodustusi lasterikastele peredele ja lastekaitsefondi asutamist.⁸⁸ Läbivaatamise ja ellu rakendamise ootel oli seadus veel 1938. aastalgi,⁸⁹ samuti jäi eelnõu tasan-dile viimasest tulenenud Lastekaitse fondi seadus.⁹⁰ Kuigi ette valmistatud tsiviilseadustik ning emade ja lastekaitse seadus olid teineteisest väga eri-nevad nii mahu, eesmärgi kui ka ettevalmistustöö poolest, illustreerivad need kaks näidet siiski sotsiaal-, sealhulgas perekonnateemade olulisust esimese iseseisvusperioodi seadusloomes ning nagu nähtub huvigruppide tööst ja ajakirjanduslikust kajastusest, avalikkuseski.

Perekonnaõigus Nõukogude Liidus

Pärast Eesti annekteerimist ja Nõukogude Liiduga liitmist 1944. aastal allu-tati Eesti lisaks kõigele muule ka Nõukogude õigussüsteemile sealhulgas perekonnaõiguse kontekstis. Selleks, et mõista vahetult sõjajärgsel perioodil ning edaspidi kehtinud põhimõtteid ja nende muutuseid, on tarvis teha sis-sevaade Nõukogude Liidu perekonnaõiguse, eelkõige abielulahutuse prob-leemi kesksetesse ideedesse ja arengutesse oktoobrirevolutsioonist alates.

Üldiselt saab öelda, et revolutsioonielisel Venemaal oli abielus olemine tavapärane ning abielu lahutamine küllaltki keeruline.⁹¹ Abielu- ja perekon-naõigus sõltus peamiselt eri riigialamate usust ja religioosetest õigustest ja õiguslikult siduvad olid vaid kiriklikult sõlmitud abielud.⁹² Kui Eesti alal kehtinud evangeelse luterliku kiriku seadus, võimaldas lahutada erinevate rikkumiste, näiteks julmuse, alusel, siis õigeusu kirikus, kuhu kuulus suu-rem osa Venemaa elanikest, on abielu sakrament, mida sai sarnaselt kato-liku kirikule eritingimustel (näiteks impotentsus, ühe abikaasa pagendus

⁸⁷ RA, ERA.31.3.2874, l. 3: Emade- ja lastekaitse seaduse eelnõu.

⁸⁸ “Emade ja lastekaitse seadus valmis”, *Päewaleht*, 24.10.1937, 1.

⁸⁹ “Emade ja lastekaitse seadus läbivaatamisel”, *Sakala*, 12.09.1938, 3; “Ema ja laps ootavad ühiskonna kaitset”, *Päewaleht*, 08.05.1938, 3.

⁹⁰ RA, ERA.31.3.2894: Lastekaitsefondi seaduse eelnõu.

⁹¹ Iu. M. Goncharov, *Brachno-semeĭnoe pravo Rossiĭskoĭ imperii XIX – nachala XX v.* (Barnaul: Azbuka, 2019), 63.

⁹² M. M. Wolff, “Some Aspects of Marriage and Divorce Laws in Soviet Russia”, *The Modern Law Review*, 12:3 (1949), 290–296 (290).

vms) tühistada, kuid mitte lahutada.⁹³ Samuti võisid talurahvakohtud võimaldada aeg-ajalt abikaasade ühisel soovil lahuselu, kuid mitte lahutust.⁹⁴

1917. aasta pöördelised sündmused muutsid põhjalikult suhtumist perekonna- ja abieluküsimustesse. Uue riigikorra ja ideoloogia tingimustes sai perekonna ümbermõtestamine oluliseks ülesandeks: kaduma pidid varasemad soo- ja võimusuhted (näiteks perekonnamudel, kus lapsed ja naine alluvad mehele) ning mehed ja naised muutuma võrdseks nii poliitikas, töö- kui pereelus. Lisaks peeti perekonda lisaks kirikule tugevaimaks n-ö vana korda säilitavaks institutsiooniks, mis oli seega tarvis lammutada.⁹⁵ Esimene täielik abielukoodiks ratifitseeriti oktoobris 1918⁹⁶ ning selle keskmesse pidid asetuma indiviidi õigused ja sooline võrdõiguslikkus.⁹⁷ Eriti puudutas see vabadust lahutada, mida bolševikud pidasid eelkõige naistele, kelle “tõelised võimed ja tunded olid tihti lahutamatu abieluside-mete poolt lämmatatud”, hädavajalikuks,⁹⁸ ning mis tõepoolest 1918. aasta seadusega väga lihtsaks muutus. Lahutamiseks oli vaja vaid vähemalt ühe osapoole sooviavaldust ning põhjendamine polnud vajalik.⁹⁹ Kuigi mõneti võib seadust pidada oma aja Euroopa kontekstis eeskujulikuks ja tulevikku vaatavaks (näiteks andis seadus võimaluse osta, käsutada ja müüa vara abikaasast sõltumata ning samuti eemaldas juriidilised erinevused seaduslike ja ebaseaduslike laste vahel¹⁰⁰), tulenes radikaalsetest seadusemuudatustest aga rohkelt probleeme. Nii peitsid Euroopa võrdluses kõrgeimad lahutusmäärad¹⁰¹ ühest küljest idealistlikku ja ideoloogilist võimalust vabadusele, kuid suuremale osale tööliklassi naistest, kes olid emad, kirjaoskamatud ja väheste väljavaadetega, oli abielu turvalisuse ja ellujäämise pant ning sõltumine meessoost leivateenijast sotsiaalne ja majanduslik paratamatus,

⁹³ Wendy Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 50.

⁹⁴ Samas, 151.

⁹⁵ Stephen Fuchs, “Changes In Soviet Marriage And Family Law”, *Sociological Bulletin*, 2:1 (1953), 35–36.

⁹⁶ *Kodeks zakonov o brake, sem’e i opeke RSFSR 1918 goda* (Moskva, 1918).

⁹⁷ Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936*, 49.

⁹⁸ Samas, 101.

⁹⁹ *Kodeks zakonov o brake, sem’e i opeke RSFSR 1918 goda*, § 87: “Osnovaniem dlja razvoda mozhet sluzhit’ kak oboiudnoe soglasie oboikh suprugov, tak i zhelanie odnogo iz nikh razvestis’”.

¹⁰⁰ Fuchs, “Changes In Soviet Marriage And Family Law”, 37.

¹⁰¹ Goldman, *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917–1936*, 107.

mille stabiilsust ekstreemsuseni lihtsustatud lahutuskord tõsiselt kõigutama hakkas.¹⁰²

1930. aastatel algas järkjärguline tagasipöördumine perekonna prioriteerimise juurde, mis sai õiguslikus perspektiivis alguse käsikäes “traditsioonilise õiguskorra”¹⁰³ juurde tagasi pöördumisega. 27. juunil 1936. aastal võetigi vastu uus ja senisest märksa konservatiivsem perekonnaseadus, mis kehtestas näiteks suurperede emadele rahalise toetuse ning muutis keerulisemaks abielulahutuse, muuhulgas pidid lahutusele kohale ilmuma mõlemad osapooled ja rakendama hakati riigilõivu, mis suurenes iga lahutusega.¹⁰⁴

Sellele järgnes 1944. aasta perekonnaseadus¹⁰⁵, mille eesmärk oli veel enamgi tugevdada peresuhteid, raskendada lahutamist ja suurendada sündide arvu. Seadus tunnistas kehtetuks vabaabielude õigusliku üheväärsuse seaduslike abieludega ja muutis vabad kooselud ebasoositavaks;¹⁰⁶ suurendati riiklikku abi emadele ja suurtele peredele; senisest enam rõhku hakati asetama sünnitusmajade ja lastehoidude rajamisele; raskenesid karistused alimentide maksmise eest kõrvale hoidjatele.¹⁰⁷ Samuti viis seadus sisse uued nõuded lahutamisele, mille protsess muutus senisest keerulisemaks, kallimaks ja pikemaks. Lahutussoov pidi nüüdsest olema avalik, avaldatuna kohalikus ajakirjanduses, millele järgnes avalduse esitamine rahvakohtule ja 100-rublase riigilõivu tasumine. Rahvakohtul puudus õigus lahutuspalvet rahuldada, selle ülesanne oli abielupaar ära kuulata ja neid lepitada. Lepituse ebaõnnestumisel liikus avaldus edasi järgmise astme kohtusse, kus lõpliku otsuse langetas kohtunik; lahutuse jõustumisel tuli tasuda lisaks riigilõivu 500–2000 rubla¹⁰⁸ väärtuses.¹⁰⁹ Seadus kitsendas oluliselt lahutusvõimalusi: tarvis oli märkimisväärset rikkumist, milleks oli

¹⁰² Samas, 102.

¹⁰³ Iu. M. Goncharov, *Brachno-semeinoe pravo Rossiiskoï imperii XIX – nachala XX v.*, 78.

¹⁰⁴ Fuchs, “Changes In Soviet Marriage And Family Law”, 39.

¹⁰⁵ *Ob uvelichenii gosudarstvennoi pomoshchi beremennym zhenshchinam, mnogodetnym i odinokim materiami, usilenii okhrany materinstva i detstva, ob ustanovlenii pochetnogo zvaniia “Mat’geroinia” i uchrezhdenii ordena “Materinskaia slava” i medali “Medal’ materinstva”* (Ukaz ot 8 iulia 1944 g.).

¹⁰⁶ Fuchs, “Changes In Soviet Marriage And Family Law”, 40.

¹⁰⁷ Lauren Kaminsky, “Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union”, *Central European History*, 44:1 (2011), 63–91 (71).

¹⁰⁸ Võrdluseks: 1944. aastal oli keskmine rahalises vääringus aastapalk Nõukogude Liidus 5270 rubla. Janet G. Chapman, *Real Wages in Soviet Russia Since 1928* (Cambridge: Harvard University Press, 1963), 109.

¹⁰⁹ Harold J. Berman, “Soviet Family Law in the Light of Russian History and Marxist Theory”, *The Yale Law Journal*, 56:1 (1946), 26–57 (46–47).

sisuliselt ainult abielurikkumine ning sedagi juhul, kui petnud osapoolel oli uus kaaslane ja perekond.¹¹⁰ Üldine põhimõte oli, et lahutust saab võimaldada vaid juhul, kui perekonna purunemine on vältimatu ja abielusidemete ühendamine võimatu.¹¹¹

Eelneva põhjal saab öelda, et varase Nõukogude Liidu perekonna- ja abieluõigus tegi läbi mitmeid järske muudatusi, olles kantud nii ideoloogilistest kui ka erinevatest majanduslikest, sotsiaalsetest ja demograafilistest vajadustest. Vahetult pärast oktoobrirevolutsiooni ning veel 1920. aastatel oli perekonnaõiguse peamine eesmärk toetada vana korra, seda eriti põhimõtete ja väärtuste tasandil, lammutamist, ning juurutada uut ideed Nõukogude inimese ning eriti naise vabadusest muuhulgas abielust ja perekonnast. Abielus nähti probleemi: traditsiooniline abieluinstitutsioon hõlmas endas väikekodanlikke ja patriarhaalseid väärtuseid, piiras naiste osalemist tööturul ja toetas laste sotsialiseerumist konservatiivsetesse ja religioossetesse väärtustesse.¹¹² Kaasnenud probleemsed nähtused, nagu sündimuse vähenemine,¹¹³ lahutumuse tõus,¹¹⁴ eelkõige naiste ja laste vaesusesse langemine¹¹⁵ ja rohkete rahvastikukaotustega Teine maailmasõda, tekitasid vajaduse olukorda ümber kujundada, mille tulemusena hakati stalinismiperioodil nii seadusandluse kui propaganda abil uuesti väärtustama ühtse perekonna mudelit, muutma keerulisemaks lahutamist ning toetama eri meetmete abil laste sündimist. See kontekst on vajalik, et mõista edasisi arenguid Nõukogude Liidu perekonnaõiguses- ja poliitikas, mis kehtisid nüüdsest ka Eesti NSVle.

Lahutusõigus Nõukogude Eestis

Annekteeritud Balti riikidele, sealhulgas Eesti NSVle, laienes Nõukogude Liidu perekonnakoodeks.¹¹⁶ Iseseisvusajast, mil abieluseadus sõnastas muu-

¹¹⁰ Kaminsky, "Utopian Visions of Family Life in the Stalin-Era Soviet Union", 85.

¹¹¹ Nina Prudkova, "New Soviet Family Law", *American Bar Association Journal*, 50:4 (1964), 363–365 (364).

¹¹² Andrea Stevenson Sanjian, "Social Problems, Political Issues: Marriage and Divorce in the USSR", *Soviet Studies*, 43:4 (1991), 629–649 (634).

¹¹³ Mie Nakachi, *Replacing the Dead. The Politics of Reproduction in the Postwar Soviet Union* (Oxford: Oxford University Press, 2021).

¹¹⁴ Sarah Davies, "'A Mother's Cares': Women Workers and Popular Opinion in Stalin's Russia, 1934–41", *Women in the Stalin Era*, toim Melanie Ilic (London: Palgrave Macmillan, 2001), 89–109 (101).

¹¹⁵ Samas, 102.

¹¹⁶ VNFSV abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeks: ametlik tekst koos muudatustega kuni 25. augustini 1945. aastal ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga: ametlik tõlge (Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1946).

hulgas rea lahutuspõhjuseid ning lubas abielu lahutada muuhulgas vabal tahtel ilma süüdlaslt määramata, erinesid uued olud perekonnaõiguse kontekstis märkimisväärselt.

Olukord Nõukogude Liidus hakkas järk-järgult muutuma Stalini surma järel. Abielude arv oli tervikuna sõjajärgsel perioodil vähenenud, mida esialgu sai selgitada maailmasõja tulemusel tekkinud meeste ja naiste arvulise erinevusega, kuid mida hakati üha enam seostama soolise eba võrdsusega haridustasemes ja koduses sfääris ning teiste ebaõnnestunud poliitiliste valikutega, sealhulgas keerulise lahutusprotsessiga.¹¹⁷ Eelkõige seisis lahutuse lihtsustamise ja perekonnaseaduse muutmise eest juristid, hakates välja pakkuma nii ideid seadusemuudatusteks, ning kohtunikud, kelle käes oli lahutusotsuste tegemisel sisuliselt ainuõigus, rohkem lahutusi lubama. Vahemikus 1955–65 tõusis lahutusmäär Nõukogude Liidus 270%. Kohtunikud ja õnnetutes abieludes inimesed seisis lahutust toetades vastu üldisele lahutusteemalisele moraalsele diktaadile ning konflikt ametlike suuniste ja reaalsete praktikate vahel kasvas välja põhimõtetlistest erinevustest eraelulistest arusaamadest. Kui propagandistid leidsid, et Nõukogude kodanik suudab kergesti allutada oma erahuvid avalikele huvidele, sealhulgas ületada oma emotsioonid ja tasakaalustada isiklikud soovid ning kohustused, siis nii kohtunikud kui ka lahutajad käitusid reaalsuses teisel alustel, lähtudes arusaamast, et suhted on keerulised, teadlik meel ei saa valitseda tunnete üle ega seadusandlus armastust reguleerida.¹¹⁸ Kohtunikud kirjutasid lahutusotsused üles aina neutraalsemas stiilis, vältides isegi ühe osapoole süüdistamist. Samuti viidati otsustes harva kommunistlikule moraalele ja rõhutati pigem reaalseid põhjuseid nagu halb läbisaamine, abieluväliste laste olemasolu, lahusel, soovimatus elada koos või ära leppida ja suurem osa lahutavaid paare keskendus siiski enda suhte probleemidele, leides, et halvad omavahelised suhted on lahutuseks piisav argument.¹¹⁹ Konkreetsemaid näiteid lahutuspõhjustest 1950. aastate Eestis pakkus ka ajakirjandus, näiteks nimetati ajalehe Sotsialismi Võit 1954. aasta 16. novembri numbris abielulahutuse motiividena kooselu võimatust tülide, solvamiste ja peksmiste tagajärjel, perekonnale elatusvahendite mitteandmist, ühe abikaasa kahjulikku mõju lastele jne.¹²⁰

¹¹⁷ Sanijan, “Social Problems, Political Issues: Marriage and Divorce in the USSR”, 632–633.

¹¹⁸ Deborah A. Field, “Irreconcilable Differences: Divorce and Conceptions of Private Life in the Khrushchev Era”, *The Russian Review*, 57:4 (1998), 599–613 (599–600).

¹¹⁹ Samas, 606–608.

¹²⁰ H. Tallo, “Abielu sõlmimine ja lahutus”, *Sotsialismi Võit: EKP Vändra Rajooni-komitee ja Vändra Rajooni Tööraha Saadikute Nõukogu häälekandja*, 16.11.1954, 4.

Reformid algasid 1950. aastate keskpaigus: 1955. aastal seadustati (taaskord) abort,¹²¹ 1958. aastal kaotati lastetusmaks naistelt ja vähem kui kolme lapsega paaridelt; märgiliseks sündmuseks võib pidada ka esimese õnnepaltee avamist Leningradis 1959. aastal, kus abiellumisega käis kaasas pidulik tseremoonia, mis pidi kaasa aitama abielu kuvandi muutumisele.¹²² 1965. aastal võeti vastu uus abielulahutust lihtsustav määrus, mis kaotas nõude menetleda lahutust kahes kohtuastmes ning tõi sisse võimaluse lahutada kohtuväliselt,¹²³ ja 1968. aastal uus abielu- ja perekonnakoodeks,¹²⁴ mille kinnitas ENSV ülemnõukogu 1969. aastal ja mis hakkas Eesti NSVs kehtima 1. jaanuaril 1970. aastal.¹²⁵

Koodeksi sissejuhatus sätestas juba varasemate kümnendite seadustest tuttavad kontseptsioonid: keskseteks mõisteteks olid perekonna, emaduse ja laste kaitse, perekonna peamiseks ülesandeks nimetati sirguva põlvkonna kasvatamine ja Nõukogude naisele lubati vajalikke tingimusi emaduse ning töö-, ühiskondlikust ja poliitilisest elust osavõtmise ühendamiseks. Abielu- ja perekonnaseadus pidi samuti "aitama naise elust likvideerida ebavõrdsuse riismed" ja "luua kommunistlikku perekonda, kus täielikult rahuldatakse inimeste kõige sügavama tundeelu vajadused".¹²⁶ Märgatav oli jätkuv suund perekonna terviklikkuse ja lasterohkuse väärtustamisele, teisalt adresseeris koodeksi sissejuhatus propagandistlikus vormis probleeme nagu sooline ebavõrdsus ja teoreetikute ootus, et Nõukogude inimeste abielu- ja peresuhted peaks püsima ratsionaalsel mõistusel, mida pidi nüüd senisest enam asendama "sügaval tundeelul" põhinemine. "Õilsaid tundeid", nagu "vastastikune armastus, austus, hoolitsus, materiaalne ja moraalne toetamine ja teineteise eest vastutamine", pidas idealistlikul toonil oluliseks ka sinne ajakirjandus, mis pidi tegema perekonna "tugevaks ja kauniks".¹²⁷

¹²¹ Maailma esimese riigina seadustati abort Nõukogude Venemaal 1920. aastal. Alexandre Avdeev, Alain Blum, Irina Troitskaya, "The History of Abortion Statistics in Russia and the USSR from 1900 to 1991", *Population: An English Selection*, 7 (1995), 39–66 (41–42).

¹²² O. M. Stone, "The New Fundamental Principles of Soviet Family Law and Their Social Background", *The International and Comparative Law Quarterly*, 18:2 (1969), 392–423 (397).

¹²³ William Moskoff, "Divorce in the USSR", *Journal of Marriage and Family*, 45:2 (1983), 419–425 (421).

¹²⁴ *Kodeks o brake i sem'e RSFSR ot 30 iulija 1969 g., Vedomosti Verkhovnogo Soveta RSFSR*, 1969, № 32, st. 1085.

¹²⁵ *Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969).

¹²⁶ Samas, 7–8.

¹²⁷ R. Oppo, "Nõukogude naise õiguslik seisund", *Leek: EKP Türi Rajoonikomitee ja Türi Rajooni TSN häälekandja*, 11.03.1958, 2.

Abielulahutuse korra sätestas koodeksi 3. peatükk “Abielu lõppemine”. Selle järgi võis lahutuse algatada kas üks või mõlemad abikaasad ühiselt, välja arvatud mees juhul, kui naine oli rase ja ühe aasta jooksul pärast lapse sündi, välja arvatud naise nõusolekul.¹²⁸ Lahutada oli võimalik kohtus või perekonnaseisuorganeis.¹²⁹ Juhul kui peres olid lapsed, toimus abielulahutuse asjade läbivaatamine kindlasti kohtus, mille esmane ülesanne oli võtta kasutusele abinõud abikaasade lepitamiseks ning lükata vajadusel asja arutamine edasi, määrares abikaasadele tähtaja leppimiseks. Juhul kui leppimist ei toimunud ning kohus tegi kindlaks, et “abikaasade edasine kooselu ja säilitamine on muutunud võimatuks”, sai lahutus jõustuda. Otsuse langetamisel oli kohtul võimalus võtta vajalikel juhtudel kasutusele abinõud alaealiste laste ja töövõimetu abikaasa huvide kaitseks.¹³⁰ Samuti lahendas kohus vanemate kokkuleppimatuse korral laste edasist elukohta ja ülalpidamiseks mõeldud vahendite välja mõistmise küsimused.¹³¹ Lahutusotsuse jõustumisel tuli tasuda riigilõiv suuruses 50 kuni 200 rubla kas ühe või mõlema abikaasa poolt.¹³²

Juhul kui abikaasadel ei olnud alaealisi lapsi, sai §-le 43 tuginedes lahutada ka vastastikuse kokkuleppe alusel perekonnaseisuorgan. Ainus piirav klausel oli sealjuures aeg: lahutuse vormistamine ja abielulahutuse tunnistuse väljaandmine toimus kolme kuu möödumisel lahutusavalduse sisseandmise päevast, mis oli piisav vajadusel ümbermõtlemiseks. Kui abikaasad ei jõudnud kokkuleppele näiteks abi vajavale abikaasale ülalpidamise maksimise või ühisomanduses oleva vara osas, oli tarvis siiski pöörduda hagiga kohtusse.¹³³ Samuti oli lähtuvalt §-st 44 võimalik perekonnaseisuorganis abielu lahutada ühe abikaasa avalduse alusel, kui teine abikaasa oli kas seadusega sätestatud korras tunnistatud teadmata äraolijaks, teovõimetuks vaimuhaiguse või nõdrameelsuse tõttu või oli toimepandud kuriteo eest karistatud vabadusekaotusega tähtajaga mitte alla kolme aasta.¹³⁴ Riigilõiv oli perekonnaseisuorgan. lahutades §-s 43 ettenähtud juhul 50 rubla, § 44 tingimustel aga 50 kopikat.¹³⁵

Eelpool kirjeldatust nähtub, et praktikas andis uus abielu- ja perekonnan. koodeks lahutamiseks üsna vabad võimalused. Kuigi koodeksi sissejuhatus

¹²⁸ Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeks, § 36.

¹²⁹ Samas, § 37.

¹³⁰ Samas, § 38.

¹³¹ Samas, § 39.

¹³² Samas, § 42.

¹³³ Samas, § 43.

¹³⁴ Samas, § 44.

¹³⁵ Samas, § 45.

sõnastas jätkuvalt perekonna kaitsmise prioriteetsuse ja püsima jäid juba 1944. aasta seadusest tuttavad lepitamise, leppimiseks mõeldud aja ja kohtu poolt tõestatud kooselu säilimise võimatuse nõuded ja ideed, oli varasem kohtupraktika näidanud, et kohtunikud aktsepteerisid kooselu säilimise võimatust toetavate argumentidena väga erinevaid põhjendusi, sealhulgas omavahelist sobimatust, tunnete puudumist või muid isiklikke asjaolusid. Konkreetsemaid näiteid toodi taaskord välja ajakirjanduses: Valga rajooni RSN häälekandja Kommunist 1974. aasta 12. juuni numbris ilmunud lahutuste teemalises artiklis nimetati levinumate lahutuspõhjuseks “mehe alkoholi liigpruukimist, millega kaasneb abikaasa ja alaealiste laste ebaväärikas kohtlemine, amoraalne käitumine ja perekonna materiaalne laostamine”, mille tagajärjel lahutati umbes pooled abielud. Lahutuse motiividena järgnenud “mehe või naise truudusetus, iseloomude sobimatus, kauane lahusolek või seksuaalne sobimatus”.¹³⁶

Asjaolu, et konkreetseid lahutuspõhjuseid ei olnud seaduses nimetatud, andis lahutusotsuse tegemisel suure otsustusõiguse ainuisikuliselt kohtunikule. Samas ei olnud kohtulik lahutamine ning võimalik kohtunike subjektiivsus – oli ka ju iseseisvusperioodil kehtinud abieluseaduses nimetatud lahutuspõhjuseid võimalik erinevalt interpreteerida – siinsete elanike jaoks võõras, seega saab 1969. aasta abielu- ja perekonnakoodeksit pidada selles küsimuses õigustraditsiooni jätkavaks. Olemuselt uuenduslikum oli aga lahutusvõimalus perekonnaseisuorganites, mida tehti koh tulikust lahutusest vähem – näiteks sõlmiti Haapsalu rajoonis 1973. aastal 66 abielulahutusest 14 vastastikusel kokkuleppel ehk kohtuväliselt –,¹³⁷ kui ainuüksi laste olemasolu peres või mingitki tüüpi vaidlus abikaasade vahel nõudis lahutamist kohtus. Küll ei olnud seda tüüpi lahutamisele seatud ühtegi põhjuselist piirangut või nõuet ehk kaaslaste ühisel soovil sai lahutada ükskõik mis põhjusel. Siinkohal saab paralleele tuua iseseisvusaegse abieluseaduse §-ga 30, mis võimaldas lahutada “abikaasade ühisel ja vankumatul soovil”, omamata teineteise suhtes varalisi nõudmisi või muid eriarvamusi. Kuna iseseisvusajal kasutati § 30 lahutamiseks küllalt sagedasti, võib arvata, et konsensusliku kohtuväline lahutamise idee oli inimestele meelepärane ka hilisematel kümnenditel. Omaette küsimus on, kui paljud selleks kvalifitseerusid, sest tõenäoliselt sobis see võimalus enim noortele ja järeltulijateta paaridele.

¹³⁶ “Lahutus”, *Kommunist: EKP Valga Rajoonikomitee ja Valga Rajooni RSN häälekandja*, 12.06.1973, 3.

¹³⁷ Mai Koop, “Ka lahutus registreeritakse”, *Töörahva Lipp*, 08.12.1973, 3.

Kõige olulisem ja põhimõttelisem muutus võrreldes iseseisvusperioodiga oli aga nii kohtuliku kui ka mittekohutliku lahutuse juures see, et enam ei sõnastanud seadus konkreetseid lahutuspõhjuseid, vaid jättis lahutajatele ja kohtunikele küllaltki vabad käed hinnangute andmises, mis on abielus olles lubatud ja mis mitte. Nii sai põhimõtteliselt legitiimseks iga indiviidist lähtuv põhjus, mida kohtus aktsepteeriti ja mille alusel lahutust võimaldati. Koodeksi üldsõnalisusest tulenenud laiad interpreteerimisvõimalused aitasid kaasa lahutuste arvu kasvule. See omakorda muutis ühiskonnas lahutust väärtuste tasandil veelgi aktsepteeritumaks ja toetas abielukultuuri, mille keskmeks on arusaam, et abielu on igavene ja lahutamatu, edasist kehtvat asendumist lahutamiskultuuriga, mis defineerib abielu vabatahtliku ja tingimuslikuna ning sätestab, et lahutus on võimalik juhul, kui abielu ei tööta.¹³⁸ Väärtustasandi seisukohtade muutmist neutraalsemaks ja lahutust lubavamaks illustreerib taaskord hästi teema kajastamine ajakirjanduses. 1950.–60. aastate käsitlused olid tihti kantud moraliseerivast ja fatalistlikustki toonist, seostades lahutusi n-ö “tarbija inimese tüübiga”, madala kohusetunde ja katkestest peredest pärit laste hingetraumaga.¹³⁹ Samuti tuli ette konkreetsete lahutusjuhtumite kriitilist avalikku käsitlemist,¹⁴⁰ mis sobitus hästi ajakirjanduse kasvatusliku rolliga. 1970. aastate kajastusi iseloomustas senisest enam aga neutraalsus, ajakirjanduslikud sõnavõtted keskendusid uue abielukoodeksi ning abielumise ja lahutamise tingimuste, aga ka perekonnastatistika- ja käitumise tutvustamisele.¹⁴¹ Küll hoiatati läbivalt liiga kergekäeliselt abiellumise eest, mida peeti üheks oluliseks lahutuste põhjustajaks: “kergemeelselt ja lühiajalise tutvuse järel sõlmitud abielu puruneb kiiresti”.¹⁴²

Seega ei saa öelda, nagu oleks Eesti 20. sajandi pere- ja lahutusõigust iseloomustanud järjepidev liberaliseerumine. Kuigi iseseisva Eesti abieluseadus võimaldas ühena esimestest Euroopas lahutada senisest palju enamatel alustel, sealhulgas abikaasade vabal tahtel ning lahutuspõhjust määramata,

¹³⁸ Yodanis, “Divorce Culture and Marital Gender Equality: A Cross-National Study”, 645.

¹³⁹ Viiret, “Abielulepingust, kohusetundest ja “tarbijast””, 3.

¹⁴⁰ A. Tõrvik, “Mis seisab ühe abielulahutuse kuulutuse taga”, *Ühistöö: Rapla maakonna ajaleht*, 11.05.1954, 4; A. Lepik, “Karin Paasi ja Indrek Paasi abielu lahutati”, *Tööräha Elu: EKP Võru Rajoonikomitee ja Võru Rajooni Rahvasaadikute Nõukogu häälekandja*, 06.02.1958, 4.

¹⁴¹ E. Ratassepp, “Lahutus”, *Kommunist: EKP Valga Rajoonikomitee ja Valga Rajooni RSN häälekandja*, 12.06.1973, 3; A. Laube, “Abielu ja lahutus”, *Pärnu Kommunist: EKP Pärnu Linnakomitee, EKP Pärnu Rajoonikomitee, Pärnu Linna Rahvasaadikute Nõukogu ja Pärnu Rajooni Rahvasaadikute Nõukogu häälekandja*, 20.01.1973, 1; E. Keerd, “Abielu lõpetamisest”, *Koit*, 04.01.1977, 2.

¹⁴² D. Sõstar, “Ka lahutus registreeritakse”, *Harju Elu: Harjumaa ajaleht*, 06.0.1976, 1.

tõi Nõukogude ajajärk vähemalt esialgu kaasa lahutusõiguse kitsenemise, mil Eestile laienes Nõukogude Liidu uus perekonnakoodeks. Lahutusprotsess muutus keerulisemaks ja aeganõudvamaks, otsus aga enam kohtuniku tõlgendusest ja arvamusest sõltuvaks. 1965. aasta määrusega muutus abielu lahutamine senisest lihtsamaks, sama trendi jätkas 1969. aasta uus abielu- ja perekonnakoodeks. Suurim erinevus võrreldes iseseisvusaegse abieluseadusega oli, et enam ei olnud lahutus põhjused seaduses konkreetsetelt sõnastatud, vaid sisuliselt võis lahutust nõuda kõikvõimalike põhjendustega. Kohtuniku otsustada jäi, kas need muutsid abielu jätkumise võimaluks. Ka lisandus kohutuvaline, perekonnaseisuametis lahutamise võimalus. Kas ja kuidas need muutused kajastusid lahutuskäitumises, on analüüsitud järgmises alapeatükis.

Lahutuskäitumise statistiline analüüs 1921–91

Eesti 20. sajandi perekonnakäitumist iseloomustavad mitmed muutused, millest käesoleva artikli kontekstis üks kõnekaimaid on lahutuste arvu järjepidev kasv. Süstemaatiliselt jälgitavaks muutus see mõni aasta pärast Eesti iseseisvumist: lahutusstatistikat hakkas koguma 1921. aastal asutatud Riigi Statistika Keskbüroo alates 1922. aastast ning aastapõhiselt avaldati andmeid Eesti Statistika kuukirjades neljal korral: perioodidel 1921–23,¹⁴³ 1922–28,¹⁴⁴ 1929–33¹⁴⁵ ja 1925–36.¹⁴⁶ Ajavahemiku 1937–44 kohta ei ole õnnestunud leida andmeid ei Riigi Statistika Keskbüroo¹⁴⁷ arhiivimaterjalidest ega Statistikaameti andmebaasist.¹⁴⁸ Alates 1944. aastast hakkas Eesti statistikat korraldama Eesti NSV Riiklik Statistikakomitee, mis kuulus Nõukogude Liidu statistikasüsteemi ja allus Statistika Keskvalitsusele.¹⁴⁹ 1989. aastal nimetati asutus ümber Eesti Vabariigi Statistikaametiks.¹⁵⁰

20. sajandi perekonnastatistika põhjal on Statistikaamet koostanud andmebaasi RVo47,¹⁵¹ mis sisaldab abiellumise ja lahutamise andmeid ajavahe-

¹⁴³ Sündivus, surevus, abielluvus ja rahvastikuliikumine 1921–1923 (Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1925), 43–46.

¹⁴⁴ *Eesti Statistika: kuukiri*, 90 (1929), 279–285.

¹⁴⁵ *Eesti Statistika: kuukiri*, 162 (1935), 260–264.

¹⁴⁶ *Eesti Statistika: kuukiri*, 186 (1937), 225–230.

¹⁴⁷ RA, ERA.1831: Riigi Statistika Keskbüroo.

¹⁴⁸ “Statistika andmebaas”, Statistikaamet, n.d., <https://andmed.stat.ee/et/stat> (01.02.2024).

¹⁴⁹ Ene-Margit Tiit, *Eesti statistika 100 aastat*, 115.

¹⁵⁰ “Eesti statistika ajalugu”, Statistikaamet, n.d., <https://www.stat.ee/et/eesti-statistika-ajalugu> (03.07.2024).

¹⁵¹ “RVo47: abiellud ja lahutused”, Statistikaamet, n.d., https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikunaitajad-ja-koosseis_demograafilised_pehinaitajad/RVo47 (02.02.2024).

Skeem 1. Lahutusstatistika Eestis 1918–91

mikust 1922–2017, välja arvatud eelmainitud 1937–1944. Lahutuste arv 1000 elaniku kohta puudub kuni 1950. aastani, kuna Teise maailmasõja aegset ja vahetult sellele järgnenud aja täpset rahvaarvu on rahvastikumuutuste tõttu raske hinnata. Andmetest ilmneb, et uuritavat ajaperioodi kuni Eesti taasiseseisvumiseni iseloomustab lahutuste arvu järjepidev kasv. Detailsemalt on lahutustrendid ajavahemiku 1918–91 kohta kujutatud Statistikaameti andmete põhjal koostatud tabelis 1, kuid milles esimesed andmed on 1922. aastast. Tulpadel on kujutatud lahutuste arv aastate lõikes, horisontaalse joonega lahutuste arv 1000 elaniku kohta ning vertikaalsete joontega on märgitud uute seaduste või määruste, mis lahutusvõimalusi muutsid, vastu võtmise aastad.

Andmetest nähtub, et esimesel iseseisvusperioodil jäi lahutuste hulk aastas enamasti alla 1000, jõudes maksimaalselt 1003 lahutuseni 1935. aastal, ning lahutuste arv 1000 inimese kohta alla ühe (aastal 1935 maksimaalselt 0,89). Kuigi lahutuste arv uuritud 14-aastases vahemikus kasvas aeglaselt, ei ole see võrreldav 20. sajandi teise poole arengutega, mis viitab, et oma ajastu kontekstis liberaalsest lahutusõigusest hoolimata toimusid muutused reaalses lahutuskäitumises siiski järkjärguliselt. Kuigi 1920.–1930. aastatel lahutatud abielude hulga olid väga paljud kestnud alla 10 aasta,¹⁵² mis

¹⁵² Eesti Statistika: kuukiri, 186 (1937), 279–285.

viitab abiellumisealise põlvkonna teadlikkusele nii lahutusvõimalustest kui ka sellest, milliseid standardeid abielu täitma peab, lahutati uue seaduse jõustudes tõenäoliselt palju juba faktiliselt lõppenud abielusid. Selle muutsid võimalikuks eelkõige uue abieluseaduse §-d 23 ja 30, mis võimaldasid lahutada vastavalt kokkuleppimatusest tingitud vähemalt kaheaastase lahuselu järel või abikaasade ühisel soovil. See andis lahutusvõimaluse paaridele, kes elasid juba eraldi või ei olnud abielu jätkumisest tervikuna huvitatud, nõudmata muid põhjuseid. Neil alustel lahutati kuni 1936. aastani statistiliste andmete järgi kõige enam, kusjuures kokkuleppimatuse (§ 23) klausli põhjal lahutajate arv uuritava perioodil vähenes, vastastikuse kokkuleppe (§ 30) lahutati aga üha enam. Nii lahutas 1925. aastal § 23 alusel 20,2% ja § 30 alusel 27,2% kõigist lahutajatest, 1930. aastal olid samad näitajad vastavalt 14,2% ja 59,4% ja 1935. aastal 9,9% ja 66%.¹⁵³ Siiski toimus suurem osa lahutusi nooremaeliste paaride vahel, näiteks lahutas ajavahemikul 1934–36 enim 25–29aastaseid naisi ja vanusegruppi 30–34 kuuluvaid mehi.¹⁵⁴ Võrdluseks saab tuua, et vanusegrupis 60+ oli lahutusmäär samas ajavahemikus 4,4 %.¹⁵⁵ Kuigi vanemaeliste abielude puhul tuleb arvesse võtta ka võimalikku varasemat lõppemist ühe osapoole surma tõttu, viitavad võimalikule vanema põlvkonna tõrksusele ning seega veel kehtivale suhtumisele lahutusse aga konkreetsed lahutusjuhtumid, näiteks sooviti Viljandi-Pärnu ringkonnakohtus 1931. aastal lahutada 37 aastat kestnud abielu,¹⁵⁶ mis oli väidetavalt olnud vägivaldne ja probleemne algusest peale.¹⁵⁷ See näitab, et otsus lahutada ei pruukinud tulla kergelt.

Nõukogude okupatsiooni esimesel kümnendil jäi lahutuste arv varasemale sarnaseks: esialgu oli lahutuste arv iseseisvusajast väiksem ning kokku lahutati ajavahemikul 1945–53 keskmiselt 696 abielu aastas. Siin on märgata lahknevust eelkõige mitmete lääneriikide statistikaga, kus pärast Teist maailmasõda tõusis lahutuste arv 1000 elaniku kohta järsku, selleks et siis uuesti langeda.¹⁵⁸ Seda on muuhulgas seostatud sõjaeelse abielubuumi ajal sõlmitud abielude lahutamiseega.¹⁵⁹ Lahutuste üsna väikest hulka saab

¹⁵³ Samas, 229.

¹⁵⁴ Samas, 228.

¹⁵⁵ Samas, 228.

¹⁵⁶ RA, ERA.2121.1.930, l. 1: Abielulahutuse toimik, 30.07.1931–12.12.1931.

¹⁵⁷ Mägi, *Abielulahutuste põhjused Viljandi-Pärnu Rahukogu lahutustoimikutes 1923–1940*, 48.

¹⁵⁸ Juho Härkönen, "Divorce: Trends, patterns, causes, consequences", *The Wiley Blackwell Companion to the Sociology of Families*, toim Judith Treas, Jacqueline Scott and Martin Richards (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2014), 303–322 (305).

¹⁵⁹ Eliza K. Pavalko, Glen H. Elder, "World War II and Divorce: A Life-Course Perspective", *American Journal of Sociology*, 95:5 (1990), 1213–1234 (1215).

ühest küljest põhjendada 1944. aasta NSVLi perekonnakoodeksi laiennemise Eestile, mis muutis lahutusprotsessi varasemaga võrreldes oluliselt keerulisemaks ja aeganõudvamaks ning sätestas lahutuspõhjustena vaid tõsised rikkumised: enam ei olnud võimalik lahutada üldsõnaliste abikaasade ühise soovi või näiteks kokkuleppimatuse tõttu. Lahutuste suurusjärgu jäämine aga okupatsioonieelse ajaga võrreldes küllaltki sarnasele tasemele viitab, et maailmasõjast, okupatsioonist ja repressioonidest tingitud turbulentsid ei olnud väärtushinnangutele- ja käitumisele veel jõudnud kaalukat mõju avaldada.

1954. aastal ületati taaskord 1000 lahutuse piir, millest edasi kasvas lahutamine jõudsalt kuni 1958. aastani, jäädes seejärel kuni 1960. aastate keskpaigani üsna stabiilseks. See sobitub eelnevalt kirjeldatud arengutega Nõukogude Liidus, kus ajavahemikul 1955–65 kasvas lahutuste hulk 270%. See viitab nõukogudeliku õigustava- ja käitumise juurdumisele: sõltus ju lahutuse võimaldamine sisuliselt ainult kohtunikust ning tema tõlgendustest, 1950. aastate keskpaigast oli lubavam suhtumine ning lahutuspõhjuste laienemine õiguspraktikas märgatav.

Suure hüppe tegi lahutuste arv 1966. aastal, mil lahutati eelneva aastaga võrreldes 1183 abielu rohkem. Tõenäoliselt oli tegu esmase reaktsiooniga 1965. aasta määruse vastuvõtmisele, mis illustreerib trendi, et pärast lahutamist lihtsustavate seaduste vastuvõtmist on lühiajaline ja järsk lahutuste arvu kasv olnud märgatav ka mujal maailmas.¹⁶⁰ Nõukogude Liidus tervikuna kasvas lahutuste arv 1000 inimese kohta 1,6 lahutuselt 1965. aastal 2,8-ni aasta hiljem.¹⁶¹

Kuigi kaht kümnendit, mis järgnesid 1969. aasta koodeksi vastuvõtmisele, saab pidada abiellumuse kõrgeraadios Eestis,¹⁶² mida selgitavad näiteks abielus inimestele võimaldatud eelised või pere loomise majanduslike eeltingimuste täitmise vajaduse vähenemine,¹⁶³ iseloomustab aega veelgi enam lahutuste arvu tõus. Kui 1950. aastal lahutati umbes 5% samal aastal sõlmitud abielude arvust, siis 1989. aastal aga juba peaaegu 50% samal aastal sõlmitud abielude arvust.¹⁶⁴ Enim lahutusi jõustus Eesti NSVs 1983. aastal: üle 6000 ning 1000 elaniku kohta lahutati 4,19 abielu. 1980. aastate Nõukogude Liidus oli lahutuste arv 1000 elaniku kohta kõrge ka rahvusvahelises võrdluses: 1985. aastal oli lahutuste üldkoefitsient 3,4 lahutust 1000 elaniku kohta, 1988. aastal 3,3. Sotsialismimaadest oli see võrreldav Saksa DVga (3,1

¹⁶⁰ Härkönen, "Divorce: Trends, patterns, causes, consequences", 305.

¹⁶¹ Moskoff, "Divorce in the USSR", 421.

¹⁶² Tiit, *Eesti rahvastik: viis põlvkonda ja kümme loendust*, 82.

¹⁶³ Samas, 83.

¹⁶⁴ Palli, *Eesti rahvastiku ajaloo lühiülevaade*, 37.

ja 3,0) ning Kuubaga (2,9 ja 3,4), lääneriikidest aga Suurbritanniaga (3,2 ja 3,0, viimane 1987. aasta seisuga), samas kui kõrgeimad olid lahutusnäitajad Ameerika Ühendriikides (5,0 ja 4,8 1987. a seisuga).¹⁶⁵

Lahutuste arv hakkas vähenema koos abielude arvu vähenemisega 1980. aastate teisel poolel, jõudes 1991. aastaks 5738 lahutuseni. Kuigi artikli fookuses on lahutuskäitumine kuni Eesti taasiseseisvumiseni, on laiem perspektiivi saavutamiseks oluline lühidalt tutvustada ka edasisi arenguid. Neist saab erandlikuna välja tuua vaid 1995. aasta, mil lahutati rekordiliselt 7456 abielu.¹⁶⁶ Samal aastal jõustus uus perekonnaseadus,¹⁶⁷ mis võimaldas lahutada senisest vabamalt abikaasade ühise avalduse alusel. Järsk lahutuste arvu tõus vahetult pärast lahutuskorda lihtsustava seaduse vastu võtmist ning seejärel lahutuste arvu stabiliseerumine või langemine viitab, et nõudlus vabama seadusandluse järele käis tihti reaalsest õigusloomest eespool ning et inimesed kasutasid avanenud võimalust aktiivselt ära. Edasi hakkas lahutuste arv taaskord vähenema ja ka 21. sajandi Eestit on seni iseloomustanud lahutuste arvu langemine: 2010. aastate keskpaigus lahutati keskmiselt pisut enam kui 3000 abielu aastas, käesoleval kümnendil on lahutuste arv 1000 elaniku kohta langenud alla 2 ning lahutuste arv aastas alla 3000.¹⁶⁸

Mil määral oli lahutuskäitumine mõjutatud seadusemuudatustest? Alustuseks on selge, et ilma lahutust lubava seadusandluseta poleks lahutada olnud võimalik. Teiste riikide 20. sajandi õigusmuutuste näitel esines kõige hüppelisem tõus lahutuste arvus vahetult pärast lahutuse esmakordset legaliseerimist (Itaalia 1971, Portugal 1976), kuid kasv oli märgatav ka nendes riikides, kus seadusandluses kaotati süü nõue ja tekkis võimalus vabal tahtel lahutamiseks (Ühendkuningriigid ja Holland 1971).¹⁶⁹ Tõenäoliselt moodustasid vahetult pärast lubava seaduse vastuvõtmist lahutajatest olulise hulga paarid, kelle abielu oli juba varem mitterahuldav või reaalsuses lõppenud. Siiski jäid lahutusnäitajad pärast esialgseid hüppeid statistikas, mis olid märgatavad näiteks 1922. ja 1965. aasta seadusemuudatuste järel, stabiilselt endisest kõrgemale või aegamisi tõusvaks, mitte ei langenud tagasi endisaegsele tasemele. See hakkas muutuma alles pärast

¹⁶⁵ "Abielu ja lahutus", *Rahva Hääli*, 20.03.1990, 3.

¹⁶⁶ "RV047: abielud ja lahutused", Statistikaamet, n.d., https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikunaitajad-ja-koosseis_demograafilised_pehinaitajad/RV047 (03.06.2024).

¹⁶⁷ "Perekonnaseadus", RT, nr 75, 1326, 1994.

¹⁶⁸ "RV047: abielud ja lahutused", Statistikaamet, n.d., https://andmed.stat.ee/et/stat/rahvastik_rahvastikunaitajad-ja-koosseis_demograafilised_pehinaitajad/RV047 (13.07.2024).

¹⁶⁹ González, Viitanen, "The effect of divorce laws on divorce rates in Europe", 132.

taasiseseisvumist, mil 1995. aasta järsule hüppele edasist tõusu ei järgnenud. Varasemad püsiva loomuga tõusud viitavad lahutamise aktsepteerimisele ning nõudluse kasvule tervikuna. On väheusutav, et inimesi motiveeriks lahutama vaid võimaluse kui sellise olemasolu; küll on omavahel seotud lahutusega seotud stigma vähenemine ühiskonnas, juba suurenenud lahutuste arv ja lahutust lihtsustavate seaduste vastuvõtmine.¹⁷⁰ Lahutuste arvu suurendavate sotsiaalsete muutustena on nähtud muuhulgas soosuhete teisenemist, sealhulgas naiste sisenemist tööjoturule, individualismile ja isiklikule rahulolule suunatust,¹⁷¹ aga ka religiooni tähtsuse vähenemist.¹⁷² Majanduslike tegurite olulisust rõhutab aga Gary S. Beckeri abielu- ja lahutusteooria, mille põhjal abiellub inimene juhul kui abielus olemisest tõuseb vallasusega võrreldes suurem tulu, lahutust motiveerib aga käimasoleva abielu kasumlikkuse langus allapoole vallasuse või uuesti abiellumise võimalikust kasust.¹⁷³ Igatahes jääb küsimus, mis tuli enne, kas muutused suhtumises või käitumises, ning kas nihked arusaamades võivad olla vastus muutuvale reaalsusele?¹⁷⁴

Seega on seos lahutusõiguse arengu ja lahutuskäitumise muutumise vahel olemas, kuid oli pigem praktiline vastus rohketele ja komplekssetele pööretele paljudes teistes valdkondades, mille süvitsi analüüsimiseks oleks tarvis eraldi uurimusi. Küll ei saa eitada seadusandlike uuenduste mõju lahutusprotsessidele ning abieludünaamikatele- ja olemusele tervikuna. Vaid ühe osapoole soovil lahutamise võimaluse tekkides ei saanud enam eeldada, et abielu kestaks elu lõpuni, sest teine osapool sai igal hetkel kokkuleppest taganeda. Nii said partnerid olla nüüdsest eri määral abielu jätkumisest huvitatud, mis omakorda nihutas abielusiseseid võimusuhteid. Osapoolte kokkuleppel või ilma süüdlast määramata lahutamine lihtsustas ja kiirendas aga lahutusprotsessi, muutis selle odavamaks ja tihti ka vähem konfliktseks.¹⁷⁵ Et lahutus on inimese elukaares üks olulisimaid ning enimmainitud sündmuseid ning võib põhjustada vastuolulisi tundeid,

¹⁷⁰ Samas, 131–132.

¹⁷¹ Härkönen, “Divorce: Trends, patterns, causes, consequences”, 306.

¹⁷² Matthijs Kalmijn, “Country Differences in the Effects of Divorce on Well-Being: The Role of Norms, Support, and Selectivity”, *European Sociological Review*, 26:4 (2010), 475–490 (484).

¹⁷³ Gary S. Becker, “A Theory of Marriage: Part I”, *Journal of Political Economy*, 81:4 (1973), 813–846; Gary S. Becker, “A Theory of Marriage: Part II”, *Journal of Political Economy*, 82:2 (1974), 11–26; Gary S. Becker, Elisabeth M. Landes, Robert T. Michael, “An Economic Analysis of Marital Instability”, *Journal of Political Economy*, 85:6 (1977), 1141–1187.

¹⁷⁴ Härkönen, “Divorce: Trends, patterns, causes, consequences”.

¹⁷⁵ Betsey Stevenson, Justin Wolfers, “Marriage and Divorce: Changes and Their Driving Forces”, *The Journal of Economic Perspectives*, 21:2 (2007), 27–52 (46).

sealhulgas stressi ja meelehärmi, aga ka kergendustunnet ja rõõmu,¹⁷⁶ ei ole võimaluste laienemine ja protsessi lihtsustumine väheoluline muutus.

Kokkuvõte

Nii lahutusõigus kui ka lahutuskäitumine läbisid Eestis turbulentse 20. sajandi jooksul mitmeid muutuseid. Abielulahutusest, mis veel sajandi alguses oli olnud pigem erandjuht, sai järk-järgult üha tavalisem võimalik sündmus inimese elukaares. See peegeldus nii seadusandluses kui ka lahutuste arvu suurenemises, mida käesolev artikkel kõrvutas ning mille omavahelisi seoseid analüüsis.

Abiellumist ja lahutamist reguleeris iseseisvas Eesti Vabariigis 1922. aastal vastu võetud abieluseadus. Lisaks hulgale juba eelnevalt kehtinud lahutuspõhjustele võimaldas seadus lahutada konkreetse põhjuseta ehk kas kokkuleppimata või abikaasade vastastikuse soovi põhjal, mis oli Euroopa kontekstis uuenduslik ilming. Esimest iseseisvusperioodi iseloomustas lahutuste arvu järkjärguline tõus, mis jäi siiski üldiselt alla 1000 lahutuse aastas – see viitab, et uuel ja senisest liberaalsemal lahutusseadusel oli käitumisele oma mõju, kuid see ei ole võrreldav hilisemate arengutega.

Pärast Teist maailmasõda ja Nõukogude okupatsiooni algust liideti Eesti Nõukogude Liidu õigusruumiga sealhulgas perekonnaõiguse küsimuses. Esmalt Eesti NSVle laienenud 1944. aasta perekonnakoodeks, mis seadis lahutusele rea raskendavaid tingimusi, jättis lahutuste arvu iseseisvusaajaga sarnaseks, kui mitte veidi madalamaks. 1950. aastate keskpaigas, mil Stalini surma järel hakati muuhulgas avameelsemalt kritiseerima (perekonna)õigust, muutus kohtulik lahutuspraktika vabamaks, ning see peegeldus ka lahutuste arvu tõusus. Märkimisväärseim hüpe lahutamises toimus aga pärast 1965. aasta lahutust lihtsustava määruse vastuvõtmist, pärast mida jätkus lahutuste arvu stabiilne kasvamine kuni 1983. aastani, mil lahutati 6315 abielu ning pärast mida algas lahutuste arvu vähenemine.

Seadusandluse mõjust lahutuskäitumisele kõnelevad eelkõige järsud tõusud lahutuste üldarvus ning arvus 1000 elaniku kohta vahetult pärast uute ja senisest lubavamate seaduste jõustumist. Võimalus lihtsustatud tingimustel abielu lahutada kõnetas enim paare, kelle abielud olid juba varem problemaatilised. Järkjärgulised hilisemad tõusud viitavad enam aga ühiskondlike ja sotsiaalsete arusaamade teisenemisele ning lahutuse lubatavaks muutumisele. Et õigusruum on seega vaid üks paljudest perekonnakäitumise mõjutajatest, ei saa selle abil selgitada suurema osa abiellunud ja

¹⁷⁶ Härkönen, "Divorce: Trends, patterns, causes, consequences", 303.

lahutanud isikute motiive. Küll pakub 20. sajandi Eesti perekonnaõiguse olulisemate pöördpunktidega arvestamine edasistele uurijatele võimalikku lähtekohta, mille abil teemas paremini orienteeruda.

MÄRKSONAD: abielu; abielulahutus; perekonnaõigus; 20. sajand; Eesti

MARILYN MÄGI on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi ja Eesti Kirjandusmuuseumi nooremteadur. E-post: marilyn.magi@kirmus.ee

ABSTRACT: *“Marriage is sacred, but also a civil contract – it must not be broken” or Divorce Behaviour in the Context of Changes in Family Law in Estonia, 1918–91*

This article examines the development of divorce law and divorce behaviour in Estonia throughout the 20th century, focusing on the period from the establishment of the independent Republic of Estonia in 1918 until the end of the Soviet occupation in 1991. The central research question asks whether, and to what extent, changes in divorce legislation influenced actual divorce behaviour during this period. The study is based on a close reading of legal texts – including the 1922 Marriage Law, the 1944 and 1969 Soviet family codes – as well as statistical data from Estonia’s interwar and Soviet-era family records and illustrative examples drawn from contemporary press coverage. The analysis is framed within the wider context of social, political, and ideological transformations that characterised 20th-century Estonian society.

Marriage, as one of the oldest and most regulated social institutions, has long served both societal and legal functions. Legal frameworks surrounding marriage have historically reflected and shaped dominant norms, values, and power relations, particularly those related to gender and family life. In this light, the history of divorce offers a particularly revealing lens through which to analyse changing societal attitudes toward family, gender equality, and individual autonomy.

The 1922 Marriage Law of the Republic of Estonia marked a significant break with previous legal traditions rooted in the patriarchal Baltic Private Law and church laws. It established civil marriage as the norm and introduced several liberal grounds for divorce, including mutual consent and incompatibility – innovations that were progressive even in a broader European context. While the law facilitated the dissolution of unhappy marriages, especially those that had long since broken down in practice, divorce rates during the interwar period remained relatively modest. This suggests that the societal uptake of these new legal possibilities was gradual and selective, mediated by persistent social expectations and cultural norms surrounding marriage.

Following the Soviet occupation of Estonia, family law was rapidly brought into line with Soviet legal and ideological standards. The 1944 Soviet family code imposed stricter requirements for divorce, including mandatory public announcements and court hearings, as well as higher state fees. These restrictions temporarily suppressed divorce rates and reinforced the Soviet Union's emphasis on the nuclear family as a cornerstone of socialist society. However, by the mid-1950s, legal practice began to shift. Judges increasingly accepted a wider array of reasons for divorce – including emotional and relational incompatibility – without requiring moral or legal fault. This judicial leniency was accompanied by a growing public discourse on the challenges of family life under socialism.

The 1965 legal reform, followed by the introduction of the 1969 Estonian SSR Marriage and Family Code, simplified the divorce process. For the first time since the interwar period, divorce was again possible through administrative (non-judicial) channels if both spouses agreed and had no underage children. Importantly, the 1969 code no longer specified permissible grounds for divorce, leaving judges to decide whether a marriage was irretrievably broken based on the couple's claims. These reforms led to a marked and sustained increase in divorce rates, peaking in the 1980s, when approximately half of all marriages ended in divorce.

Statistical analysis of divorce trends in Estonia between 1922 and 1991 confirms a strong correlation between legal changes and divorce behaviour. Divorce rates rose sharply following each major liberalisation of divorce law. However, the longer-term increase in divorce rates cannot be explained by legal factors alone. Broader social developments – including urbanisation, women's increased participation in the workforce, the weakening influence of religion, and the growing valorisation of individual happiness—also played a crucial role. The article argues that law functioned both as a reflection of these changes and as an active agent in shaping new social norms.

The article concludes that while family law reform alone did not create a “divorce culture”, it provided the legal infrastructure necessary for such a cultural shift to occur. By enabling divorce on more flexible and individual terms, the law increasingly framed marriage not as a permanent moral obligation but as a conditional and voluntary relationship, dissolvable when personal needs or expectations were no longer met. This shift in legal and social paradigms fundamentally altered the balance of power within marriage and the meaning of marriage itself.

KEYWORDS: marriage; divorce; family law; 20th century; Estonia

MARILYN MÄGI is junior researcher at the Institute of History and Archaeology (University of Tartu) and Estonian Literary Museum. E-mail: marilyn.magi@kirmus.ee